

Spirituálna poézia Janka Silana ako odpoveď na proces sekularizácie spoločnosti

Janko Silan's Spiritual Poetry as a Response to the Process of Secularization

EDITA PRÍHODOVÁ

Abstract

The paper examines the cultural context of spiritual creative work of Slovak Catholic Modernism authors that is composed of values and practice of liberal society. It was Ladislav Hanus in the 1940s who took a critical stance towards the form of Catholic culture that would close in on itself as a ghetto and defend itself against secular society in the manner of defensive-offensive culture wars. With that said, the spiritual creative work of Slovak Catholic Modernism could then understood as an open and courageous response that recognizes the position of the Church in society as part of salvation history. The second section of the paper provides an interpretive probe into the spiritual poetry of Janko Silan. It focuses on a literary and theological analysis of his poem *Slobodný zajatec* [The Free Captive]. The interpretation has shown that the poem is built on paradoxes that create a foundation for the dynamics of the relationship between man and God. The author has thus uncovered a dimension of depth within which man learns to live alongside the paradoxes that life brings. This way, spiritual poetry offers a creative spiritual alternative to liberal values that are being hollowed out in a vertical plane.

Keywords: Janko Silan, Slovak Catholic Modernism, Interpretation, Secularization, Paradox

Úvod

Článok nastoľuje i dnes aktuálnu otázku, aké miesto a špecifické poslanie má Katolícka cirkev v liberálnej demokracii, ktorej kultúrnym podložíom je sekularizácia. Český literárny historik, autor monografie o *Českej katolíckej literatúre v európskom kontexte*, Martin C. Putna dôvodí, že katolícku literatúru možno vyčleniť len na pozadí sekulárnej kultúry. Jej začiatok datuje do 18. storočia (ohlasovali ju filozofi Voltaire, J. J. Rousseau, básnik Novalis a ďalší). O sto rokov neskôr sa medzi Katolíckou cirkvou a nekatolíckou kultúrou a spoločnosťou otvorila priepasť, ktorá sa odvtedy rozširovala.¹ Už Ladislav Hanus v 40. rokoch 20. storočia tvrdil identickú tézu, že „meštianske storočie devätnáste ideove žije z osvietenstva.“² Hlavným negatívom osvietenstva podľa neho bolo, že odtrhlo človeka od transcendentných žriediel a jednotlivcov i spoločnosť vohnalo do krízy identity. Kultúra sa stala neľudskou, zameranou na šírku – horizontálu, bez vyvažujúcej vertikály.³ Cirkev začala o svojom mieste vo svete znovu premýšľať a hľadať postoj k novým otázkam modernej spoločnosti.⁴ Pritom nešlo iba o sociologickú otázku, ale o situáciu, ktorá navodzuje teologickú reflexiu, takže „takáto situácia nesmie byť len trpená, ale prijatá ako historický imperatív spásy“⁵ a ako takej treba tejto situácii čeliť.

V uvedenom kontexte je dôležité i v súčasnosti položiť si otázku, ako má Katolícka cirkev reagovať na sekulárnu spoločnosť a aké východisko zvoliť na to, aby aj v modernej (i postmodernej či hypermodernej) kultúre Cirkev – verná posolstvu svojho zakladateľa Ježiša Krista –, plnila svoju úlohu. Podľa českého historika Pavla Mareka konštituovanie liberálnej demokratickej industriálnej spoločnosti postavilo pred Katolícku cirkev dilemu, že:

1. buď nájde spôsob, ako duchovne ovplyvniť nové kultúrne trendy sekularizujúcej sa spoločnosti, a to tak, že využije a aktualizuje duchovný potenciál nazhromaždený storočiami,
2. alebo sa bude v dôsledku sekularizačných procesov uzatvárať do seba samej, pričom voči nereligioznej kultúre modernej spoločnosti zaujme obrannou útočný postoj.⁶

¹ Martin C. PUTNA, *Česká katolícká literatúra 1848 – 1918*, Praha: TORST, 1998, s. 33 – 38.

² Ladislav HANUS, *Rozprava o kultúrnosti*, Spišské Podhradie: Spišský kňazský seminár, 1991, s. 15.

³ Tamtiež, s. 15.

⁴ Podľa Hansa Ursa von Balthasara otázka vzťahu Cirkvi a „sveta“ je stále aktuálna – naprieč storočiami existencie Cirkvi. Príkladom môže byť hľadanie spôsobu, ako začleniť do prvotnej Cirkvi pohanov, podobne grécki Otcovia sa vymedzovali voči helenistickej kultúre či svätý Tomáš voči arabskej vede. (Hans Urs von BALTHASAR, „Trinitárna teológia“, in *Teológia XX. storočia*, Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008, s. 221.

⁵ Karl RAHNER, „Transcendentálna teológia“, tamtiež, s. 209.

⁶ Pavel MAREK, *Cirkevní krize na počátku první Československé republiky (1918 – 1924)*, Brno: L. Marek, 2005, s. 37 – 38.

Domnievam sa, že dodnes podnetným pokusom o rekognoskáciu duchovného potenciálu Katolíckej cirkvi zoči-voči sekularizovanej spoločnosti bol aj fenomén slovenskej katolíckej moderny. Ten sa rozvinul taktiež v kultúrnom milie, ktorý tvorila liberálna spoločnosť 30. rokov 20. storočia. Autori katolíckej moderny svojou umeleckou, redaktorskou, prekladateľskou tvorbou ponúkli spoločnosti tvorivú alternatívu voči duchovne vyprázdnenej sekulárnej kultúre. Mojm zámerom však nie je podať literárnohistorickú syntézu slovenskej katolíckej moderny (čo by vyžadovalo monografické spracovanie), ale skôr literárnohistorickou a interpretačnou sondou odkryť kultúrny a spirituálny potenciál, ktorý poukáže na nadčasovú schopnosť vybraného autora katolíckej moderny osloviť čitateľa a ponúknuť mu duchovné žriedlo, ako o tom píše Pavel Marek. Vybraným modelovým autorom, ktorý už je oceňovaný tak katolíckou komunitou, ako aj sekulárnou literárnou i čitateľskou obcou, bude Janko Silan. Zvolená báseň (Slobodný zajatec) odkryje produktívne poetické postupy autora vytvárajúce dimenziu hĺbky, ktorá je budovaná na osobnom existenciálnom vzťahu medzi ľudským „Ja“ a božským „Ty“. Báseň svojou umeleckou hodnotou pôsobí na čitateľa príťažlivo a takýmto spôsobom nie násilne, ale skôr jemne a umne kladie recipientovi zásadnú otázku, čo je pre neho podstatnou existenciálnou dynamikou.

Tvorba Janka Silana na pozadí kultúrneho kontextu

Ako som to – na základe sociologických, filozofických faktov uznávaných autorít – tvrdila už vyššie, nazdávam sa, že vznik a rozmach slovenskej katolíckej moderny chcel byť otvorenou, smelou a kultúrno-tvorivou reakciou na sekularizáciu v prvej Československej republike, ako aj na kultúrnu zaostalosť samotnej Katolíckej cirkvi v našom geografickom priestore, ako ju podrobil kritike Ladislav Hanus už v spomínanej knihe *Rozprava o kultúrnosti*. Autori katolíckej moderny prejavili totiž postoj odvážnej tvorivosti a kreatívnej vynaliezavosti, ktorá tvorí podstatu živej tradície Cirkvi,⁷ či už sa to prejavilo zakladaním kultúrnych časopisov (*Postup, Prameň, Obroda, Verbum*), vydávaním almanachov, umeleckou tvorbou (rozvinula sa najmä poézia), literárnou kritikou (Ján E. Bor, Jozef Kút-ník Šmálov), prekladovou činnosťou (Pavol Gašparovič Hlbina, Karol Strmeň) a mnohými ďalšími prejavmi kultúrnosti.

Katolícku modernu, konkrétne jej slovenský variant (keďže podobné kultúrne hnutia sa rozvinuli naprieč Európou)⁸, môžeme definovať ako obrodné kultúrne hnutie mladej generácie katolíkov v 30. – 40. rokoch 20. storočia. Snažilo sa o prekročenie kultúrnej izolácie Katolíckej cirkvi a o nové začlenenie – inkulturáciu –

⁷ Hans Urs von BALTHASAR, „Trinitárna teológia“, s. 221.

⁸ Slovenská katolícka moderna nenadväzovala na teologický modernizmus, voči ktorému sa Cirkev ostro vyhranila. Autori katolíckej moderny na Slovensku sa inšpirovali rôznymi európskymi katolíckymi literatúrami (zaujali ich českí autori Jakub Deml, Jan Zahradníček, francúzsky Léon Bloy, anglický konvertita Gilbert K. Chesterton, nemecký Romano Guardini či básnik Rainer M. Rilke a ďalší).

katolíckej literatúry/kultúry do systému národnej kultúry v nadväznosti na európsku kresťansko-katolícku kultúrnu tradíciu. Na základe súčasných literárnohistorických poznatkov možno tvrdiť, že slovenská katolícka moderna sa rozvinula v troch vlnách. Prvú (začiatky – 1932 – 1939) reprezentujú Pavol G. Hlbina, Ján Haranta a Rudolf Dilong, druhá (premena a vyvrcholenie – 1939 – 1946) sa rozšírila najmä v spišsko-kapitulskom seminári, v ktorom vtedy študovali Janko Silan, Paľo Oliva, Mikuláš Šprinc. Okrem nich v tomto období spirituálnu poéziu písali Svetoslav Veigl, Karol Strmeň, Ján Motulko a ďalší. Do tretej vlny (vzopätie a zánik – 1946 – 1950) patria mladí autori, ktorí v katolíckych časopisoch stihli publikovať svoje juvenílie, ojedinele vydali svoj debut (Vojtech Mihálik, Viliam Turčány, Miroslav Válek).⁹

Janko Silan, na ktorého osobu a básnické dielo sa chceme sústrediť, sa začleňuje do druhej vlny katolíckej moderny.¹⁰ Už v jeho debute *Kuvici* (1936) sa ukázalo, že svojou básnickou tvorbou dokáže osloviť aj sekulárnu kultúrnu obec (debut vyhral súťaž o cenu Júliusa Zeyera pri Českej akadémii vied v Prahe). Aj svoju neskoršiu tvorbu, či už z čias bohoslovnia, alebo kňazského pôsobenia pod Tatrami (Javorina, Ždiar, Liptovský Hrádok, Važec), vydával tak v katolíckych (Spolok sv. Vojtecha – zb. *Rebrík do neba*), ako aj nekatolíckych kultúrnych vydavateľstvách, napr. u Ferka Urbánka (básnická kniha *Slávme to spoločne*), v Matici slovenskej (zb. *Piesne z Javoriny*), v Slovenskom spisovateľovi (zb. *Oslnenie*). Aj svojimi knihami oslovil nielen katolíckych, ale aj evanjelických čitateľov či tých bez vyznania, ako o tom svedčia recenzie jeho kníh (medzi recenzentmi pozitívne hodnotiacimi Silanovu básnickú tvorbu sa nachádza napr. Karol Rosenbaum – marxistický kritik, Cyril Kraus – evanjelický literárny vedec a vydavateľ). V 60. rokoch, keď bol Janko Silan po dvadsiatich rokoch násilného umlčania rehabilitovaný, účinok jeho tvorby na čitateľa najlepšie vystihol Ján Štrasser v recenzii na zbierku *Oslnenie*: „Žasnem a pýtam sa, kde sa v tejto traumatizovanej dobe vzala takáto poézia, poézia neochovejnej istoty, na dne ktorej stojí pevný základový kameň – hlboká ľudská viera v Boha a z nej vyplývajúce etické normy: dobro, láska, pokora, teda všedobro, všeláska, všepokora. Čítam, a predovšetkým závidím básnikovi jeho vieru. Ona určuje základné významové gesto jeho poézie: pokoj, harmóniu a stálosť...“¹¹ Z uvedeného citátu vyplýva, že aj neveriaci čitateľ (dokonca profesionálny čitateľ, akým je básnik, esejista, textár, dramaturg a recenzent Ján Štrasser) dokázal odčítať zo Silanovej poézie dimenziu hĺbky, po ktorej – na základe čitateľského zážitku –, zatúžil („závidím básnikovi jeho vieru“).

⁹ Milan HAMADA, *Poézia slovenskej katolíckej moderny*, Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008.

¹⁰ Stanislav ŠMATLÁK, *Dejiny slovenskej literatúry II.*, Bratislava: LIC, 2007, s. 324.

¹¹ Ján ŠTRASSER, „Janko Silan: Oslnenie (rec.)“, *Slovenské pohľady* 82, č. 8 (1966): 78 – 79.

Ukazuje sa, že Janko Silan, aj keď je považovaný za „*najkatolíckejšieho básnika slovenského*“,“¹² svojím prístupom k viere i kultúre búral predstavu o Cirkvi ako o duchovnom gete, čo Ladislav Hanus považoval za symptóm chorobnosti.¹³ Katolicizmus Janko Silan nechápal iba ako konfesiu, z ktorého sa neraz u mnohých vyvinul nezdravý konfesionalizmus,¹⁴ ale ako stanovisko vyznačujúce sa potrebnou šírkou, organickým pluralizmom, prijímajúce pozitívne hodnoty, nech prichádzajú od kohokoľvek (čo si vyžaduje postoj otvorenosti).¹⁵ Medzi jeho básnické vzory patrili autori evanjelickej duchovnej a kultúrnej tradície Andrej Sládkovič, Pavol Országh Hviezdoslav, Vladimír Roy. Z katolíckych inšpirácií možno spomenúť kontroverzného, avšak v literárnej tvorbe originálneho českého básnika – kňaza Jakuba Demla. Prirodzene, Janko Silan nemal sformovaný svoj poetický „program“ ako „zápas“ so sekularizáciou, išlo mu v prvom rade o vnútornú inšpiráciu, ktorú chcel vyjadriť tvorivým a originálnym spôsobom. Týmto spôsobom realizoval svoj zámer osloviť v človeku (čitateľovi) to, čo je v ňom základné, duchovne podstatné a večné.

Rozmer (duchovnej) hĺbky v poézii Janka Silana (interpretácia sonda do básne Slobodný zajatec)

Ako príklad poukazujúci na to, ako Janko Silan pracoval s rozmerom hĺbky, ktorý by mal byť v pôvodnom význame katolícky, teda všeobecný, univerzálny, týkajúci sa všetkých ľudských bytostí,¹⁶ (a tak aktuálny aj pre súčasnú liberálnu spoločnosť), predstavím báseň Slobodný zajatec. Tá síce nebola publikovaná v jeho *Súbornom diele 1 – 8* ani nebola zaradená do žiadnej zbierky jeho poézie počas jeho života. Ale odvtedy, čo som ju objavila v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine, našla si svojich „obľúbencov“ z radov čitateľov, ako to vidno na jej zaradení do výberu z jeho poézie *Medzidobie*, do *Básnického diela Janka Silana* (kde sa nachádza medzi juveníliami), do *Štyroch tuctov (netuctových) duchovných cvičení s biblicko-poetickými podnetmi*, do učebnice *Literatúry pre stredné školy a gymnáziá* z vydavateľstva Taktik a do profesionálnej literárnovednej interpretácie, medzi aké nesporne patria silanovské štúdie Jána Gavuru¹⁷.

¹² Július PAŠTEKA, *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*, Bratislava: LÚČ, 2002, s. 187.

¹³ Ladislav HANUS, *Umenie a náboženstvo*, Bratislava: LÚČ, 2001, s. 208.

¹⁴ Ladislav HANUS, *Rozprava o kultúrnosti*, s. 55.

¹⁵ Tamtiež, s. 67, 25.

¹⁶ V teológii Karla Rahnera nastal tzv. antropologický obrat vychádzajúci z jeho tvrdenia, že „každá teológia [...] bude preto, a to nevyhnutne, transcendentálnou antropológiou“, ak človek „hovorí áno pozitívne-mu zmyslu života, už uskutočňuje ‚hl'adajúcu kristológiu‘, teda prakticky uplatňuje ‚anonymnú kristológiu‘“ (RAHNER, *Transcendentálna teológia*, s. 218 – 219).

¹⁷ Ján GAVURA, „Koncept sily a slobody v tvorbe Janka Silana“, in *Piráti krásy*, Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Fakulta stredoeurópskych štúdií, Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr, 2015, s. 51 – 56.

SLOBODNÝ ZAJATEC

To bolo ešte v detstve dávnom,
 čo si ma zajal k sebe, Pane.
 To detstvo žije ďalej. Hrá v ňom
 víťazné žiaľne odriekanie.

Tak mizne mimo môjho srdca vec
 každúcká, každá. K nej sa neskloním.
 Tak idem, slobodný Tvoj zajatec.
 Tak rád a ticho, slzy neroním.¹⁸

Báseň je osemveršová, jambická, so striedavým rýmom, pričom verše prvej strofy sú deväťslabičné, so ženskou rýmovkou (ABAB), druhé štvorveršie tvoria desaťslabičné verše s mužskou rýmovkou (cdcd). Tento priam geniálne vytvorený na prvý pohľad jednoduchý rytmus je čitateľsky účinný: plynie lahodne, ale bez toho, že by verše pôsobili jednotvárne či ošúchane. Uvedenú básnickú formu možno považovať za stancu, žáner, ktorý vznikol v 13. storočí v talianskej trubadúrskej poézii. Trubadúrska črta sa prejavila aj v tvorbe básnikov slovenskej katolíckej moderny, u Paľa Olivu, Vojtecha Miháliku, ale aj u Janka Silana a iných.¹⁹ Pre trubadúrov, za akých sa považovali aj autori katolíckej moderny u nás, je príznačné spojenie estetického a etického princípu, v rámci ktorých vyspievali vieru v zušľachtľujúcu moc lásky.²⁰ Trubadúrska spievaná poézia podnietila rozvoj nielen kurtoážnej piesne, ale i mystickej lyriky. Aj Janko Silan použil vo svojej tvorbe tento historizujúci symbol, ktorý však individualizoval – vo svojom debute *Kuvici* seba samého označil takto: „Ja, slepý trubadúr“ (báseň Nitre)²¹, čím vystihol tragickú črtu svojho životného údely.

Umelecký text, na ktorý sa koncentrujeme, nemá poznačené datovanie: v prvom verši autor spomína na detstvo ako na niečo „dávne“. Zaznieva tu hlas starnúceho básnika, ktorý rekapituluje život? Možno. S istotou sa to tvrdiť nedá. V napätí s touto domnienkou je fakt, že báseň je v rukopise napísaná drobným písmom. Tak písal Janko Silan v mladosti. V staršom veku už kvôli slabému zraku písal básne fixkou a na celý formát A4 sa mu vmestili sotva štyri verše. Preto je datovanie básne otázne. Skôr sa prikláňam k hypotéze, že ide o báseň mladého Silana (gymnazistu, bohoslovca alebo kaplána, týka sa teda obdobia rokov 1936 – 1948). Odkaz na detstvo lyrického subjektu však nemožno chápať iba vo význame

¹⁸ Janko SILAN: „Slobodný zajatec“, in *Básnické dielo*, Bratislava: Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 24.

¹⁹ Viac o podrobnejšie o tejto téme napísala Jana JUHÁSOVÁ, *Litanická forma od avantgardy po súčasnosť*, Ružomberok: VERBUM, 2018, s. 69 – 84.

²⁰ Jozef FELIX – Viliam TURČÁNY, *Danteho trubadúri*, Bratislava: Tatran, 1972, s. 9 – 13.

²¹ Janko SILAN, *Kuvici*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1936, s. 81.

spomienky na to, čo bolo prežité a uzavreté, ako je to typické pre čas ako chronos. Detstvo uvádza autor ako iniciačné obdobie dôležité pre čas spásy – kairos, je to čas, keď ho Boh „zajal k sebe“. Ide teda o počiatok osobných dejín spásy človeka v básni, teda o ustanovenie dimenzie hĺbky v jeho srdci.

Báseň je literarizovanou modlitbou k Bohu. V prvej strofe o tom svedčí oslovenie: „Pane“, v druhej strofe na komunikáciu s Bohom poukazuje najmä tretí verš. V ňom sa nachádzajú slová „Tvoj zajatec“. Javí sa, že podstatným vzťahom zakladajúcim významové a hodnotové dianie v básni, je vzťah medzi Bohom/Pánom a človekom/lyrickým subjektom, ktorý sa definuje ako jeho zajatec. Primárnu iniciatívu má v tom celom Pán, pretože on si básnika „zajal k sebe“. Druhá strofa prináša odpoveď lyrického subjektu, a tou je nasledovanie Pána: „idem“.

Celkovo modlitbové prvky nerušia, ale naopak povzbudzujú osobnú reflexiu lyrického subjektu. Ten sa v duchu vracia do detstva, spomína si na čas, keď spojil svoj život so životom svojho Pána. Tón modlitbovej reflexie či reflexívnej modlitby je osobný, vrúcny, dôverný, úprimný. Básnik sa vyznáva z toho, čo bolo, ale čo zároveň pretrváva do súčasnosti, ba priam do celého života: „to detstvo žije ďalej“²². Táto paradoxne nastolená situácia lyrického subjektu i človeka ako bytia je podporená slovesom, teda dynamikou štvorveršia, ktorou disponuje sloveso *hrať*. Hra je typickou činnosťou v čase detstva, týmto spôsobom sa dieťa učí rôznym činnostiam a rastie v poznaní sveta. V skúsenosti lyrického subjektu však detstvo „žije ďalej“, teda aj hra pokračuje ďalej, kontinuálne prechádza do celého života.

Básnik ďalej špecifikuje, čoho sa hra týka, a je to „víťazné žiaľne odriekanie“. Nie je to hociaká hra, ale podstatná, učiaca umeniu duchovného života. Sv. písmo pripisuje sloveso „hrať sa“ personifikovanej múdrosti: „ja som bola uňho chovankou, bola som deň po deň jeho rozkošou a hrála som sa pred ním v každý čas; hrávala som sa na okruhu jeho zeme a moja rozkoš (je byť) medzi synmi ľudskými“ (Prísľ 8, 30 – 31). Z uvedeného vyplýva, že dynamika, ktorú vnáša do básne sloveso „hrať sa“, nemá iba psychologické konotácie, ale treba ju chápať aj v duchovnom význame ako nadobúdanie (duchovnej) múdrosti, ktorá sa deje v dimenzii hĺbky v srdci človeka.

Aj v nasledujúcich slovách „víťazné žiaľne odriekanie“ básnik jednoduchým spôsobom tvrdí zásadné poznanie (nielen) o svojom živote: k slovu patriacemu do slovníka spirituality: „od-riekať“, ale tiež v podobe „z-riekať sa“ – grécky „kenósis“ –, v pavlovskej teológii vo Flp 2,7 sa pomenúva vtelenie Ježiša Krista a jeho bytostné vyprázdnenie sa kvôli vykúpeniu človeka z lásky. K slovesu, presnejšie k slovesnému podstatnému menu, ktoré v sebe spája dynamický (verbálny) a statický

²² Pripomeňme si pri tejto súvislosti Ježišove slová: „Ak nebudete ako deti, nevojдете do nebeského kráľovstva“ (Mt 18,3). Podľa Janka Silana a zároveň evanjeliovo človek by si mal ponechať niečo z detského vnímania sveta aj v dospelosti, ba po celý život. Výpovednú hodnotu v tomto zmysle má báseň NOŽE DNES OBZRIME SA, PROSÍM, SPÄŤ zo zbierky *Piesne z Javoriny* (1943).

(substantívny) príznak, a tak zhŕstuje sémantiku výpovede, pripája až dva básnické prívlastky. Tie spolu vytvárajú oxymoron, čiže paradox: „*víťazné žiaľne*“. Očividne sa do života človeka básne prenáša spásna dynamika, ktorú v sebe nesie oslovenie Boha slovom Pán – Kyrios, teda umučený a zmŕtvychvstalý Pán celého sveta (makrokozmu) i človeka (mikrokozmu).

Druhá strofa spresňuje, že básnikovi skutočne ide o úroveň srdca. To je biblickým symbolom vyjadrujúcim stred osobnosti, duchovný priestor, v ktorom sa stretáva Boh a človek: „*Tak mizne mimo môjho srdca vec / každúčká, každá. K nej sa nesklo-ním.*“ J. Silan nástoží na kultivácii srdca, na jeho permanentnom oslobodzovaní sa od vecí (pod toto vyjadrenie treba zahrnúť nielen hmotné statky, ale aj relatívne hodnoty či nezdravé vzťahy, teda čokoľvek, čo nie je hodné Boha). Sloveso „*ne-skloniť sa*“ signalizuje nadväznosť na prvý príkaz desatora: „*nebudeš sa klaňať inému bohu*“ (Ex 34, 14; Dt 5,9). Básnikovi ide teda o to, čo je na prvom mieste v živote: o jeho vzťah k jedinému Bohu, osobne zvolenému Pánovi. K nemu priľnul už od detstva, resp. si ho od detstva povolal – *zajal*. Lyrický subjekt je slobodný od akýchkoľvek potenciálnych modiel, nárokových si prvé miesto v hierarchii hodnôt. Veci, (nielen hmotné) statky, a to akékoľvek (básnik túto kvalitu srdca zdôrazňuje vymedzovacím zámenom v zápornej forme, nachádzajúcim sa v de-minutívnom i základnom tvare: „*každúčká, každá*“), aj keď ich človek potrebuje k životu, nemajú mať priestor v srdci. Lyrický subjekt si ho stráži a necháva svoj duchovný priestor oslobodený od modiel, a to bez výnimky.

Tretí verš obsahuje rezonanciu názvu: „*slobodný Tvoj zajatec*“, čo je základný oxymoron – paradox básne. Niektorí duchovní autori (ako napr. americký františkán Richard Rohr alebo taliansky biblista Massimo Grilli)²³ tvrdia, že múdrosť života vzniká tým, že sa naučíme žiť s paradoxmi. To v Ježišovi sa zrealizoval „*absolútny paradox*“, a to tak, že ako Boh a človek vstúpil do smrti a bol vzkriesený (2 Kor 5,15). Ak sa chceme naučiť žiť s paradoxmi, ktoré patria k životu, potrebujeme zostúpiť do dimenzie hĺbky, až na dno duše, kde tieto protikladné sily nie sú vzájomne nepriateľské, ale poukazujú na to, že sú rôznymi aspektmi jedinej skutočnosti.

Slová „*slobodný zajatec*“ (nadpis) či „*slobodný Tvoj zajatec*“ (3. verš druhej strofy) sú paradoxom. Pojem zajatec sa javí na prvé zoznámenie ako rušivý, pretože v základnom význame nesie negatívny zmysel, viažuci sa na sémantické hniezdo vojny (prehrať vojnu, vzdať sa, byť neslobodný, padnúť do zajatia). Na úrovni

²³ „*Each of us must learn to live with paradox, or we cannot live peacefully or happily even a single day of our lives. In fact, we must even learn to love paradox or we will never be wise, forgiving, or possessing the patience of good relationships.*“ Richard ROHR, „*The Wisdom of Paradox*“, <https://cac.org/daily-meditations/>, [zverejnené 17. 1. 2024, cit. 28. 2. 2025].

„*Ježišova cesta a viera sú [...] spojené s tajomstvom a paradoxom.*“ Massimo GRILLI, *Paradox a tajomstvo*, Ružomberok: KBD, 2014, s. 10.

„hlavy“ sa toto slovné spojenie („slobodný zajatec“) javí ako nelogické. Buď je niekto zajatec, a teda prišiel o svoju slobodu, alebo je niekto slobodný a nemôže byť zároveň zajatcom. Sú to logické antitéz.

Ak oprieme svoje hľadanie paradoxného významu poézie Janka Silana o Sväté písmo a hľadáme odpovede v ňom, objaví sa už v Starom zákone. Tu sa pojem zajatec používa na označenie stavu izraelského národa, ktorý žil v zajatí v Babylone (8. – 6. stor. pred Kr). Ale vo Svätom písme nachádzame aj také state, ktoré idú ďalej, hlbšie a komplexnejšie: opisujú, že Boh neopustil Izraelitov, ani keď boli odvedení do zajatia. O tom hovorí Kniha Ester alebo aj Kniha proroka Daniela, ako ich Boh ochránil pred nebezpečenstvom a smrťou, takže sa obdobie skúšky stalo súčasťou dejín spásy Izraela, znamením živého Boha, a to aj pred pohanskými národmi a ich kráľmi.

V Novom zákone Ježiš hovorí, že otrokom/zajatcom je ten, kto pácha hriech“ (Jn 8, 34). Aj svätý Pavol v listoch nazýva zajatím hriech (Rim 7, 23), ale aj samotný Starý zákon a ďalšie predpisy, ktoré židom prikazovali robiť rôzne rituálne skutky: „No kým neprišla viera, boli sme zajatcami pod dozorom zákona“ (Gal 3, 23). Novozákonné biblické chápanie zajatia je metaforicky posunuté od prvotného významu zajatec – človek, ktorý je premožený a zajatý nepriateľskou armádou, čo platilo ešte pre Starý zákon. Nový zákon vkladá k pojmu zajatec prívlastok spresňujúci povahu zajatia, a to najčastejšie: zajatec hriechu, zajatec zákona hriechu, zajatec Zákona.

Nový zákon prináša ľudstvu radostnú zvesť, že všetci zajatí sú prepustení na slobodu: „Ale teraz sme oslobodení od zákona, lebo sme zomreli tomu, čo nás držalo v zajatí“ (Rim 7, 6). A tu sme už pri koreni paradoxného životného pocitu básnika: zakúša na sebe oslobodenie od hriechu či zákona, ale zároveň neostáva iba pri dare, ale ide ďalej, k Darcovi jeho slobody, ktorému dáva odpoveď v podobe slobodného srdca. Na základe tejto duchovnej skúsenosti chce priľnúť k tomu, ktorý ho vyslobodil, a to k Ježišovi, ktorého nazýva svojím Pánom a oslovuje ho existenciálnym „Ty“, a ku ktorému sa vzťahuje: „Ja“ – „slobodný Tvoj zajatec“. Zajatec nie je teda iba oslobodený **od** hriechov/Zákona, ale je oslobodený pre základný životodarný a slobodu darujúci vzťah – **pre** Pána. Janko Silan tento pojem chápal hlbšie – vycítil v ňom skúsenostnú paradoxnosť –, a hlavne ho použil v básni ako obraz, symbol.

Ambivalentný pojem „zajatec“ nemá iba biblické konotácie, ale vyjadruje priam mystickú skúsenosť: sv. Ján z Kríža – mystik a básnik –, sa naň odvoláva vo svojej poézii: „Svoju smrť už opláčem, / zanariem nad životom, / kým za **zajateckým** pľotom / pre môj hriech sa nehnem z tým. / Ó, môj Bože, kedy len / budem môcť dať vyrieť

*perám: / Žijem, lebo neumieram!*²⁴ Tón citovanej strofy je elegický, autor zdôrazňuje plač a nariekanie nad smrťou a životom. Aj v poézii sv. Jána z Kríža vidno, že mystická skúsenosť sa nedá vyjadriť inak, ako len paradoxom (svedčia o tom opozitá smrť/život, tma/svetlo). Sémantika slova zajatec/zajatecký je spojená so skúsenosťou hriechu a z toho vyplývajúcej tmy duše. Je teda blízka novozákonnému chápaniu zajatia. Na inom mieste v poézii sv. Jána z Kríža nachádzame však pojem zajatie v „silanovskom“ význame: „Ó, zajatie – tá sladkosť!“²⁵ Autor – mystik používa v súvislosti s duchovným putom nazvanom ako zajatie gustatívnu metaforu – sladkosť.

Z uvedených príkladov môžeme sumarizovať, že posledný, takpovediac mystický zmysel slova „zajatie“, „zajatec“ je dvojnásobne posunutý, presnejšie povedané hodnotovo obrátený: z negatívneho významu, nesúceho v sebe pôvodný kľúčový pojem zajatec, symbolickým axiologickým posunom. Mystický učiteľ i básnik katolíckej moderny vytvorili obsahovo nový pojem, zobrazujúci jedinečným spôsobom výlučný vzťah k Pánovi života, ktorý mu venujú celý.

Úplná oddanosť lyrického ja voči Bohu sa stáva konkrétnejšou v poslednom verši. V ňom autor vyjadruje, že za svojim Pánom ide „*rád a ticho, slzy neroním*“ – čo je symbolické trojnásobné potvrdenie rozhodnutia, ktoré je pevné, zvnútornené, pokojné až radostné. To je ovocie duchovnej slobody, akú môže darovať len Boh, ak človek pritaká Božej vôli pretavenej do životných udalostí jednotlivca. Aj v tejto súvislosti možno hovoriť o mystike básnického ticha, takej typickej pre Silanovho (už spomínaného) menovca – sv. Jána z Kríža,²⁶ ale i pre Janka Silana. Literárna vedkyňa Mária Bátorová potvrdzuje, že motív „*mlčania je u Silana najsilnejší. Keby sme nevedeli, že jeho pseudonym je odvodený od názvu rodiska Sila pri Nitre, museli by sme si myslieť, že znamená silentium (mlčanie, ticho)*“.²⁷ Tematizácia ticha je produktívnou spirituálnou dynamikou, objavuje sa ako jedna z foriem „*duchovnosti v súčasnej sekulárnej kultúre*“.²⁸

Nie je náhoda, že v trojici reflektovaných spirituálnych stavov, a to: „*rád a ticho, slzy neroním*“, je pojem ticho v strede. Len prostredníctvom ticha je možné

²⁴ Svätý Ján z Kríža, *Živý plameň lásky*, Levoča: Modrý Peter, 2024, s. 68. Janko Silan sa odvoláva na sv. Jána v básni *Videnie zo zb. Rebrík do neba*. Aj literárna vedkyňa Monika Javorková poukázala na mystický rozmer poézie Janka Silana. Spomínaná báseň *Videnie*, v ktorej je explicitný dôkaz o duchovnej spriaznenosti medzi J. Silanom a sv. Jánom z Kríža, je vystavaná na láske a bolesti, čo je podstatné pre Silanovu mystiku kríža. (Monika JAVORKOVÁ, „Podoby mystického rozmeru v tvorbe Janka Silana“, in *Básnické dielo*, Bratislava: Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 559.

²⁵ Tamtiež, s. 47.

²⁶ Ján ZAMBOR, „Básnik absolútnej lásky“, in *Živý plameň lásky*, Levoča: Modrý Peter, 2024, s. 86.

²⁷ Mária BÁTOROVÁ a kol., „Katolícka moderna“, in *Biele miesta v slovenskej literatúre*, Bratislava: SPN, 1991, s. 55.

²⁸ Jana JUHÁSOVÁ, a kolektív, „Básnický minimalizmus (Krátky úvod do problematiky.)“, in *Litikon*, 7, č. 2 (2022): 9.

„uzmieriť“ oba protichodné pojmy zobrazujúce psychologické i spirituálne skúsenosti: „rád“ (radosť), „roniť slzy“ (smútok). Lyrický subjekt reflektuje, že sa vďaka nasledovaniu Pána („idem“, „Tvoj zajatec“) oslobodil, čo ho posunulo od smútku k radosti („slzy neroním“).

Silanov najlepší interpret, priateľ a brat v kňazstve – Jozef Kútnik Šmálov, o jeho poézii napísal nasledovné: *„Smútok a radosť, ako dva vyvažujúce sentimenty, podmyvajú Silanovo slovo. Kontrastmi zvyšuje sa vnútorné napätie nálad, stavov a preberajúceho sa zrenia na tú druhú, vnútornú stranu skutočná. K sentimentu sa pripája logos a étos, poznávajúci a hodnotiaci súd, ku ktorému, ako k nevyhnutnej pointe, smeruje temer každá Silanova báseň. Seba a svet vidí a súdi normami pravdy Božej, ktorej podriaďuje a z ktorej čerpá svoje poznanie.“*²⁹ Teda aj Kútnik Šmálov si všimol paradoxy v Silanovej poézii, nazval ich však kontrastmi. Môžeme postreh Jozefa Kútnika Šmálova potvrdiť ako platný aj pre interpretovanú báseň. S určitosťou to vyjadruje napríklad výraz „víťazné žiaľne odriekanie“ i verš „Tak rád a ticho, slzy neroním“. Literárny vedec Ján Zambor túto emocionálnu ambivalentnosť pomenoval hymnickosťou a elegickosťou, ktoré v sebe obsahujú hodnotový superficit a deficit.³⁰ To zakladá podstatné významové podložie pre žalm ako žáner. Kým z formálneho hľadiska je báseň stancou, zo sémantického hľadiska ju môžeme priradiť k literarizovaným žalmom. Z pohľadu na tému a na prevažujúci emocionálny náboj má blízko k biblickému žalmu 131: vyžaruje z neho pokojná dôvera v Boha, zhmotnená do obrazu dieťaťa v matkinom náručí. Motív dieťaťa/detstva a životný pocit bezpečia v Bohu je pre oba texty podstatný.

Z literárneho hľadiska možno celkovo o zvolenej a interpretovanej básni povedať, že je prejavom básnického minimalizmu. Ten sa neprejavuje len tým, že má iba osem veršov, ale zároveň v nej absentujú metafory, metonymie, personifikácie či iné figúry a trópy. Zázrak básne spočíva v tom, že ide o úprimnú, tichú spoveď človeka – básnika zamysleného nad sebou samým, nad svojím životom, nad svojou vierou. Jediný výrazový prostriedok, ktorý sme pri interpretácii našli, je oxymoron/paradox, čo však nie je iba básnická ozdoba, ale oveľa skôr spôsob myslenia, filozofie, viery, spirituality.

Záver

Úvodná časť článku nastolila tému vzťahu Katolíckej cirkvi a sekulárnej kultúry. Uvedené zdroje ukázali, že nie je produktívna stratégia Cirkvi uzatvárania sa do seba samej a zaujímania obranno-útočných kultúrnych pozícií. Za oveľa zrelšiu

²⁹ Jozef KÚTNIK ŠMÁLOV, „Poézia životného kladu“, in *Básnické dielo*, Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 527.

³⁰ Ján ZAMBOR, „Žalm a žalmickosť u Ivana Krasku a v slovenskej poézii 20. storočia“, in *Interpretácia a poetika. O poézii slovenských básnikov 20. storočia*, Bratislava: Asociácia organizácií spisovateľov Slovenska, 2005, s. 11 – 29.

považujem snahu o komunikáciu, pri ktorej Cirkev ako tvorivá subkultúra/menšina (ide o pojem pápeža Benedikta XVI.) ponúka spoločnosti podnety obsahujúce dimenziu duchovnej hĺbky. Príkladom druhej stratégie je fenomén slovenskej katolíckej moderny, rozvíjajúci sa v 30. – 40. rokoch 20. storočia. Spomedzi viacerých tvorivých osobností som vybrala Janka Silana, ktorého poézia najviac priťahuje (aj) súčasných čitateľov, recenzentov, literárnych vedcov.

Druhá časť je interpretačnou sondou do básne Slobodný zajatec. Práca s umeleckým textom odkryla ťažiskovú dynamiku (zajatie – nasledovanie; vzťah medzi božským „Ty“ a ľudským „Ja“) odohrávajúcej sa v srdci človeka, kde dochádza ku koexistencii paradoxných skúseností. Janko Silan sa pritom mohol inšpirovať Svätým písmom, ale ukázalo sa, že viacero motívov sa nachádza aj v mystickej poézii sv. Jána z Kríža (najmä kľúčový pojem zajatec v obrátenom – pozitívnom význame, ale aj významná tematizácia ticha). Človek v básni je vďaka vzťahu s Bohom schopný ustáť aj ťaživé skúsenosti (slzy, smútok) a v nadprirodzenej čnosti nádeje (viera vo víťazstvo odriekania) nepopierať, ale transformovať skúsenosť kríža („žiaľne odriekanie“, „slzy“). Báseň je žánrovo stancou, z významového hľadiska ju možno považovať za literarizovaný žalm.

Na záver sa mi žiada vyjadriť, že nielen poézia Janka Silana bola paradoxná, kontrastívna, jednoduchá, minimalistická, pôsobivá, prebúdžajúca, oslovujúca, založená na intímnom vzťahu k Bohu, ale bez dogmatizmu. Som presvedčená, že taký bol aj jej autor – Janko Silan.³¹ Ako básnik minimalisticky výstižný, cez tvorbu prebúdza v ľudoch, čitateľoch túžbu po kráse, po Bohu, po zmysle života. A ako človek bol nespútaný, vnútorne slobodný, nezlomný, a teda čestne obstál tak v období sekulárnej demokracie, ako aj v čase komunistickej totality. Kontrasty, paradoxy u neho nie sú básnickou ozdobou, ale spôsobom myslenia, filozofie, viery, spirituality. Nielen jeho dielo, ale aj jeho život predstavuje kultúrnu hodnotu a obsahuje presvedčivú, oslovujúcu dimenziu duchovnej hĺbky.

BIBLIOGRAFIA

- BALTHASAR von, Hans Urs, „Trinitárna teológia“, in *Teológia XX. storočia*, Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008, s. 220 – 234.
 BÁTOROVÁ, Mária a kol., „Katolícka moderna“, in *Biele miesta v slovenskej literatúre*, Bratislava: SPN, 1991, s. 43 – 60.
 FELIX, Jozef, TURČÁNY, Viliam, *Danteho trubadúri*, Bratislava: Tatran, 1972.

³¹ Významný interpret poézie Janka Silana Ján Gavura tvrdí, že „*Lyrický subjekt (v poézii Janka Silana) je konkrétnou osobou – autorom, Silanom*“ (JÁN GAVURA, „Piesňový sonet v poézii Janka Silana“, *Verbum* 13, č. 1 (2002): 78 – 88). To je možné tvrdiť len v istom type poézie, ktorý sa vyznačuje autenticitou a tzv. spovedným gestom.

- GAVURA, Ján, „Koncept sily a slobody v tvorbe Janka Silana“, in *Piráti krásy*, Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Fakulta stredoeurópskych štúdií Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr, 2015, s. 51 – 56.
- GAVURA, Ján, „Piesňový sonet v poézii Janka Silana“, *Verbum* 13, č. 1 (2002): 78 – 88.
- GRILLI, Massimo, *Paradox a tajomstvo*, Ružomberok: KBD, 2014.
- HAMADA, Milan, *Poézia slovenskej katolíckej moderny*, Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008.
- HANUS, Ladislav, *Rozprava o kultúrnosti*, Spišské Podhradie: Spišský kňazský seminár, 1991.
- HANUS, Ladislav, *Umenie a náboženstvo*, Bratislava: LÚČ, 2001.
- JÁN Z KRÍŽA, Svätý, *Živý plameň lásky*, Levoča: Modrý Peter, 2024.
- JAVORKOVÁ, Monika, „Podoby mystického rozmeru v tvorbe Janka Silana“, in *Básnické dielo*, Bratislava: Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 556 – 564.
- JUHÁSOVÁ, Jana, *Litanická forma od avantgardy po súčasnosť*, Ružomberok: VERBUM, 2018.
- JUHÁSOVÁ, Jana a kolektív, „Básnický minimalizmus (Krátky úvod do problematiky).“, in *Litikon* 7, č. 2 (2022), 5 – 18.
- KÚTNIK ŠMÁLOV, Jozef, „Poézia životného kladu“, in *Básnické dielo*, Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 526 – 528.
- MAREK, Pavel, *Cirkevní krize na počátku první Československé republiky (1918 – 1924)*, Brno: L. Marek, 2005.
- PAŠTEKA, Július, *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*, Bratislava: LÚČ, 2002.
- PRÍHODOVÁ, Edita, „Katolicizmus a modernizmus v Čechách a na Slovensku v prvej polovici 20. storočia“, *Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education* 2, č. 6 (2014): 91 – 114.
- PUTNA, Martin, C., *Česká katolická literatura 1848 – 1918*, Praha: TORS, 1998.
- RAHNER, Karl, „Transcendentálna teológia“, in *Teológia XX. storočia*, Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008, s. 207 – 220.
- ROHR, Richard, „The Wisdom of Paradox,“ <https://cac.org/daily-meditations/> [zverejnené 17. 1. 2024, cit. 8. 1. 2025]
- SILAN, Janko, *Básnické dielo*, Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014.
- SILAN, Janko, *Kuvici*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1936.
- SILAN, Janko, *Piesne z Javoriny*, Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1943.
- SILAN, Janko, *Rebrík do neba*, Trnava: SSV, 1939.
- SVĚTÉ PÍSMO STARÉHO I NOVÉHO ZÁKONA, Rím: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1995.
- ŠMATLÁK, Stanislav, *Dejiny slovenskej literatúry II*, Bratislava: LIC, 2007, s. 324.

ŠTRASSER, Ján, „Janko Silan: Oslnenie (rec.)“, *Slovenské pohľady* 82, č. 8 (1966): 78 – 79.

ZAMBOR, Ján, „Žalm a žalmickosť u Ivana Krasku a v slovenskej poézii 20. storočia“, in *Interpretácia a poetika. O poézii slovenských básnikov 20. storočia*, Bratislava: Asociácia organizácií spisovateľov Slovenska, 2005, s. 11 – 29.

ZAMBOR, Ján, „Básnik absolútnej lásky“, in *Živý plameň lásky*, Levoča: Modrý Peter, 2024, s. 85 – 103.

PaedDr. Edita Príhodová, PhD.

Tarasa Ševčenka 9

080 01 Prešov

editacj@gmail.com